

JE, KISWAHILI NCHINI UGANDA NI LUGHA YA KIGENI AU LUGHA YA PILI?

Masereka Levi Kahaika
Chuo Kikuu cha Makerere-Uganda
kahaika8@gmail.com

Ikisiri

Lugha ya pili huweza kuwa lugha rasmi au yenye kuhitajika kutumiwa katika masuala ya elimu, ajira na malengo mengine kama biashara na utalii (Saville-Troke, 2006). Lugha ya kigeni ni lugha inayofundishwa darasani bila kutumiwa katika jamii ambako inafundishwa (Aleidine, 2015). Nchini Uganda, Shirika la Uandaaji wa Mitalaa la "National Curriculum Development Center (NCDC)" linapotoa orodha ya lugha zinazofundishwa katika shule za sekondari, lugha ya Kiswahili na Kiingereza hazibainishwi kama ni lugha za pili (kuanzia sasa Lg2) au za kigeni. Kiarabu, Kifaransa, Kijerumani, Kichina na Kilatini huwekwa kwenye kundi la lugha za kigeni kwa madai kuwa ni lugha za nje ya Uganda. Kiganda, Kinailotiki na Kinyakitara ni miongoni mwa lugha za kikabila zinazofundishwa nchini Uganda. Kiswahili hakijabainishwa kuwa Lg2 au lugha ya kigeni. Kutobainishwa huku husababisha walimu nchini Uganda kuendelea kufundisha Kiswahili bila kuzingatia njia zinazofaa za ufundishaji wa Lg2 au lugha ya kigeni. Makala hii ilinua kubaini ikiwa Kiswahili nchini Uganda ni Lg2 au lugha ya kigeni ili kuwasaidia walimu kubaini mbinu mwafaka za kukifundisha Kiswahili kwa sababu mbinu za kufundisha Lg2 na lugha ya kigeni wakati mwingine zinatofautiana. Data zilipatikana kwa njia ya mapitio ya nyaraka, ushuhudiaji pamoja na tajiriba aliyonayo mwandishi wa makala hii katika ufundishaji wa Kiswahili nchini Uganda kwa muda wa zaidi ya miaka 15. Matokeo katika makala hii yamebainisha kwamba Kiswahili katika maeneo mengi nchini Uganda ni lugha ya kigeni na katika maeneo machache mno ni Lg2. Hii ni kutokana na sababu kwamba, katika maeneo mengi nchini Uganda, Kiswahili kinafundishwa darasani, hakitumiwi katika shughuli za kijamii.

1.0 Utangulizi

Tofauti kati ya lugha ya kwanza na ya pili imeshughulikiwa na wataalam wengi. Mbali na tafiti ambazo zimeshafanywa, tofauti kati ya Lg2 na lugha ya kigeni haijashughulikiwa sana (Punchihetti, 2013). Hali hii imesababisha ujifunzaji wa lugha ya kigeni kuonekana kuwa ni sawa na ujifunzaji wa Lg2. Hata wasomi wengi hawatofautishi Lg2 na lugha ya kigeni. Kwa sababu hii, walimu wengi wa Kiswahili hutumia mikakati sawa wanapofundisha Kiswahili kama Lg2 au kama lugha ya kigeni. Ufundishaji wa lugha yoyote ile umejengeka kwenye misingi minne: mjifunzaji, mwalimu, muktadha wa lugha lengwa na lugha lengwa yenyewe. Maeneo haya ndiyo yameshadidiwa katika makala hii.

Nchini Uganda, hali kama hii ya kutoweka wazi tofauti hizi iko dhahiri kiasi kwamba mpaka sasa haijulikani kama Kiswahili kinafundishwa kama Lg2 au lugha ya kigeni. Imeshasemwa hapo juu kuwa, kulingana na shirika linalohusika na uandaaji wa mitalaa la *National Curriculum Development Center (NCDC)*, katika silabasi ambazo zimekuwa zikitumika kufundishia Kiswahili, haijawekwa wazi ikiwa Kiswahili kinafundishwa kama Lg2 au ya kigeni. Orodha ya masomo yanayotolewa, hubainisha Kiarabu, Kifaransa, Kijerumani na Kilatini kama lugha za Kigeni (CURRASSE¹, 2013:9 na 14).

Lengo kuu la makala hii ni kuweka wazi tofauti kati ya Lg2 na lugha ya kigeni. Maelezo hayo yataweza kutuongoza katika kubaini ikiwa Kiswahili nchini Uganda ni lugha ya kigeni au Lg2. Data zimepatikana kutokana na mapitio ya maandishi, ushuhudiaji pamoja na tajiriba aliyonayo mwandishi wa makala hii katika ufundishaji wa Kiswahili nchini Uganda kwa muda wa miaka zaidi ya 15. Aidha, fasili ya dhana pamoja na taarifa kuhusu historia ya Kiswahili nchini Uganda vimesaidia kutoa mwanga na mwongozo wa mjadala ili kufikia hitimisho.

1.1 Fasili ya Dhana za Misingi

Kwa kuwa maelezo kuhusu dhana ya Lg2 na lugha ya kigeni yanaingiliana, katika sehemu hii tumejadili jinsi wataalamu mbalimbali wanavyozitungumzia. Sehemu hii imetusaidia kujibu maswali mawili: (a) Lg2 ni ipi? (b) lugha ya kigeni ni ipi?

¹CURRASSE ni kifupisho cha *Curriculum Reform Assessment and Evaluation*.

1.1.1 Lugha ya Pili

Katika kujibu swali la kwanza, Stern (1983) alieleza kuwa Lg2 ni lugha ambayo mtu huipata mbali na lugha yake ya kwanza ambayo inatumika ndani ya nchi au mazingira ya mtu huyo. Besha (1983) alieleza kuwa Lg2 ni lugha ambayo mtu hujifunza baada ya lugha ya awali. Saville-Troke (2006) alieleza kuwa Lg2 ni lugha rasmi² au yenye kuhitajika kutumiwa katika masuala ya elimu, ajira na malengo mengine kama biashara, utalii na utambulisho.

Benati na Angelovaska (2016) wanasema kuwa Lg2 ni lugha ambayo imeamiriwa baada ya Lg1. Kwa maoni hayo, Jjingo (2018) anakubaliana nao akitoa mfano wa nchi ya Uganda kwamba katika shule za upili, Kiswahili ni lugha ambayo wanafunzi wanakutana nayo baada ya kupata lugha za kwanza³ (kuanzia sasa Lg1). Vilevile, Jjingo anatoa mfano wa wanafunzi ambao wamekulia na kusomea mjini ambako Kiingereza kinatumiwa kama Lg1 na lugha ya kufundishia. Kwake yeye hali hii inakifanya Kiswahili kuwa Lg2. De Angelia (2007) anasema kwamba baada ya kupata lugha ya kwanza na ya pili, kuna namna mbalimbali za kujifunza lugha zinazofuatana na za kigeni. Kwa maoni haya ya de Angelia (*keshatajwa*) katika muktadha wa Uganda baada ya Lg1 watoto hujifunza Kiingereza kabla ya Kiswahili.

1.1.2 Lugha ya Kigeni

Kaplan na Baldauf (1997) wakitumia mfano wa mwanafunzi anayejifunza Kichina au Kijapani akiwa Uingereza ambako Kiingereza kinatumiwa katika hali zote za kimawasiliano basi Kichina au Kijapani zitakuwa ni lugha za kigeni. Jjingo (2018) anasema kwamba Uganda kuna lugha nyingi za kijamii, hivyo, kujifunza Kiswahili kama lugha nyingine itakuwa ni lugha ya kigeni. Van Patten na Benati (2010) wanakubaliana na de Angelia kwamba kuna tofauti kati ya Lg2 na lugha ya kigeni. Wanaeleza kuwa walimu wanaposhindwa kubaini utofauti huo husababisha walimu hao kutumia mbinu kiholela bila kuzingatia mbinu

² Lugha rasmi: ni lugha iliyopewa cheo maalumu katika nchi fulani. Katiba ya kitaifa ya Uganda ya 1995 iliyofanyiwa marekebisho mwaka 2005, Kifungu cha 2 katika Ibara ya 2 inasemwa kwamba, Kiswahili kitakuwa lugha rasmi ya pili chini Uganda.

³ Lugha ya kwanza: ni lugha ambayo mtu anaiongea kama lugha yake ya kwanza tangu utotoni. Pia, lugha hiyo huitwa **lugha mama** kwa vile watu wengi hujifunza lugha yao ya kwanza kutoka kwa mama mzazi. Vilevile, mara nyingine mtoto halelewi na mama, au kama analelewa, anatumia muda mrefu zaidi na watoto wenzake (hasa shuleni), hivyo anazoea lugha yao kuliko ile ya nyumbani, hata kama ni tofauti kabisa. Ikiwa hivyo, hiyo lugha anayotumia ndiyo inakuwa lugha yake ya kwanza.

mwafaka za kufundisha Lg2 au lugha ya kigeni. Walisema kuwa jambo hili linapotokea huathiri wajifunzaji wa lugha husika.

Lugha ya kigeni kama inavyoelezwa na Mtesigwa (2009), ni lugha ambayo mtu hujifunza na kuitumia wakati wazungumzaji wa lugha hiyo wakiwa nje ya nchi au jamii anakokaa. Anaeleza kwamba tofauti kati ya Lg2 na lugha ya kigeni ni kwamba Lg2 inaweza kuwa na hadhi ya kuwa lugha rasmi bila kulazimisha kwa kuwa imesambaa eneo kubwa katika nchi au jamii ambamo lugha ya kigeni haina hadhi kama hiyo isipokuwa nguvu za kisiasa ambazo zinaweza kuilazimisha. Naye Gawasike (2014) akirejelea maoni ya Mtesigwa (*keshatajwa*) anakubaliana naye kwa kutoa mfano wa hali jinsi ilivyo nchini Tanzania ambapo Kiingereza kinalazimishwa kuwa lugha rasmi licha ya kuwa hakitumiwi na wanajamii katika shughuli za kijamii na hakijasambaa sana. Hali hii inakifanya Kiswahili kiwe lugha ya kigeni nchini Uganda.

Kauli hii inaoana na maoni ya Simons na Fenning (2018) wanaosema kwamba nchini Uganda, Kiswahili na Kiingereza si lugha za kijamii, hivyo, ni za kigeni kwa madai kuwa zinaingizwa kwenye silabasi wakati asili yake si Uganda. Kwa mfano, mbali na kuwa Kiingereza hakitumiwi nchini Tanzania katika shughuli za kijamii lakini ndiyo lugha inayojulikana kama lugha rasmi na lugha ya kufundishia hasa katika kiwango cha sekondari na vyo vikiu. Nchini Uganda, Kiswahili kila mara huwekwa kwenye silabasi kama mojawapo ya masomo yanayotakiwa kufundishwa. Kuanzia mwaka 2020 kilifanywa somo la lazima kwa wajifunzaji wa kidato cha kwanza na cha pili katika kiwango cha shule za sekondari.

Lugha ya kigeni inahusu kusoma na kufundisha lugha isiyotumiwa na wenyeji katika nchi fulani na kutumiwa katika shughuli za kijamii za kila siku. Inarejelewa kama usomaji na ujifunzaji wa lugha ya kigeni wakati ambapo Lg2 ni ile lugha ambayo mwanafunzi anajifunza wakati anaishi katika mazingira ambako lugha hiyo inatumiwa kila siku (Aleidine na Theresa, 2015). Ili mtu aweze kujifunza lugha vizuri, kunahitajika mwingiliano wa kijamii kati yake na wazungumzaji wa lugha hiyo na kuelewa utamaduni wa watumiaji wa lugha husika. Mwingiliano huu pia utamwezesha mwanafunzi kubaini ni lini aseme nini, kwa nini na jinsi gani? Naye Aleidine na Theresa (2015) wanasema kwamba lugha ya kigeni ni lugha inayofundishwa katika jamii ambayo haitambui kama lugha rasmi au Lg1.

2.0 Uhusiano wa Historia ya Kiswahili Nchini Uganda na Kiswahili Kuwa Lg2 au Lugha ya Kigeni

Kuanzia mwaka 1927, serikali ya kikoloni chini ya uongozi wa Gavana Sir William Frederick Gowers (1925-1932), wa Uganda na Mkurugenzi wa Elimu Bw. Eric Hussey waliagiza kwamba Kiswahili kianze kifundishwa kwa nia ya kurahisisha utawala wao na kuunganisha Jumuiya, kukitumia kufundishia katika shule za msingi na kuwa lugha ya shughuli za ofisini (Karoro, 2001). Kauli hii inaonesha kuwa Kiswahili hakikutumiwa katika shughuli za kijamii ndiyo maana wakoloni walitaka kifundishwe ili jamii ianze kukitumia. Mbali za juhudi hizo, Kiswahili hakitumiwi katika shughuli za kijamii. Kwa maoni ya Aleidine na Theresa (2015), muradi tu Kiswahili hakitumiwi katika shughuli za kijamii kinabaki lugha ya kigeni.

Vilevile, serikali ya kikoloni ililazimisha ufundishaji wa Kiswahili kwa imani kwamba Uganda ilikuwa na makabila makuu mawili: Nailotiki⁴ na Wabantu ili waweze kuwasiliana. Mbali na kuwa Kiswahili kilikuwa lugha ngeni, ililazimishwa kifundishwe. Gavana alifungua Chuo Kikuu cha Makerere kwa lengo la kufundishia walimu wa Kiswahili ambao wangekisambaza nchini kote (Ssekamwa, 2000). Kuhusiana na ulazimishaji, Gawasike (2014) na Simons na Fenning (2018) wanasema kuwa lugha ya kigeni wakati mwingine hulazimishwa. Katika muktadha huu serikali ya kikoloni ilinua kuwa kingetumiwa kurahisisha mawasiliano katika makabila makuu mawili yaliyomo nchini. Sababu hizo hizo zilitolewa mwaka 1995 serikali ya Uganda ilipoingiza Kiswahili katika Katiba ya Uganda kama lugha rasmi ya pili. Aidha, mwaka 2020, shirika la NCDC kupitia wizara ya elimu pia lilitoa sababu hizohizo za kufanya Kiswahili kuwa somo la lazima mbali na kuwa baadhi ya wabunge walikipinga kwa madai kuwa ni lugha ya kigeni. Kwa maoni haya, Kiswahili nchini Uganda kimebaki kuwa lugha ya kigeni.

Mukama (2009) anaeleza kuwa Mkurugenzi wa Elimu aliitisha mkutano na kuteua halmashauri ya ushauri kuhusu elimu ya Kiafrika nchini Uganda na uingizaji wa Kiswahili katika orodha ya masomo ya kufundisha. Maaskofu, wamishonari wote na wawakilishi wa Kabaka walihudhuria (taz. Viera, 1996; Karoro, 2001). Halmashauri ilipendekeza mambo yafuatayo:

⁴ Nailotiki, jamii ya Nailotiki wa Uganda ni jumla ya jamii ya Luo (Acholi, Alur na Japadhola), Ateker (Teso na Karamajong), Kumam na Langi. Nailotiki: neno hili linatokana na jamii inayoishi pembenipembeni mwa mto wa Nile (Katiba ya Uganda, 1995).

- (i) Kiswahili kianzishwe kama somo;
- (ii) Wakufunzi wote katika vyuo vya walimu kama Nyanjeeradde iliyo katika kilima cha Makerere viendelee kufundisha Kiswahili;
- (iii) Katika maeneo ambako lugha nyingi za kikabila zinazungumzwa, Kiswahili kifundishwe kama somo katika shule za lugha za kijamii (*vernacular schools*) kama somo na walimu ambao walikuwa wamehitimu kutoka vyuo mbalimbali nchini Uganda;
- (iv) Lugha ya Kiswahili ifundishwe katika Chuo cha Ufundi cha Serikali kilichokuwa Kampala, kilichojengwa kwa ajili ya wavulana.

Mapendekezo haya yanaonesha kuwa katika kipindi hicho Kiswahili kilikuwa kipya nchini Uganda. Kufikia wakati ambapo makala hii iliandikwa, shughuli za uanzishaji wa Kiswahili zilikuwa zinaendelea. Mapendekezo kama haya ya uanzishaji wa Kiswahili bado yanatolewa. Huu ni uthibitisho kwamba Kiswahili ni lugha ya kigeni.

Kati ya mwaka wa 1931 na 1933, Kiswahili kilipewa hadhi ya juu sana kwa sababu walimu waliohitimu kutoka Chuo cha Ualimu cha Umma cha Makerere walikuwa wamefuzu kufundisha Kiswahili tu kwa sababu wao walifundishwa Kiswahili bila somo jingine. Mbali na chuo hicho, vyuo vyote vya walimu kwa kiwango cha shule za msingi vilifundisha jinsi ya kufundisha Kiswahili kama somo la kigeni ambalo liliniwa kutumiwa katika shughuli za jamii. Kilipendwa sana na wanafunzi waliomaliza darasa la nne ambao hawakusoma Kiingereza. Nyakasura, wilayani Kabarole ambako sasa ni Canon Apolo Core PTC ilikuwa mojawapo ya vyuo ambako walimu walijivunia kuzungumza Kiswahili. Mmojawapo wa waliojifunza Kiswahili ni Bw. Kagumire Yowasi; amenukuliwa na Karoro (2001) akisema:

“Tulipenda Kiswahili kwa sababu ilikuwa lugha mpya iliyofanana na lugha zetu za huku Magharibi mwa Uganda. Zaidi ya yote, kwa kukizungumza ilikuwa wazi kwamba wewe umesoma. Iwapo mtu yeyote angezungumza Kiswahili, kila mtu angejua kwamba msomi amekuja. Ilitarajiwa kwamba kuwa na ujuzi wa Kiswahili ingekuwezesha kufundisha mahali popote katika Jumuiya ya Afrika Mashariki.”

Kauli hii ya Kagumire inaweka wazi kuwa Kiswahili ni lugha mpya ambapo mpaka sasa kwa muda ambao mwandishi wa makala hii amekuwa akifundisha Kiswahili katika shule nyingi, ni lugha mpya kwao. Wanafunzi wengi huwa wanakutana na Kiswahili kwa mara yao ya kwanza. Kuhusiana na kauli hii, kwa maoni ya Mtesigwa (2009)

Kiswahili nchini Uganda ni lugha ya kigeni kwa sababu wanafunzi wanaikuta darasani tu wala hawaitumii katika shughuli za jamii. Hii ni pamoja na kuwa ili serikali iliyokuwa ya kikoloni kuhakikisha walimu wanaofundisha Kiswahili wana weledi wa kutosha hasa katika matamshi, baadhi ya walimu waliokuwa wanafundisha Kiswahili katika Chuo cha Walimu cha Makerere walipelekwa Pwani nchini Kenya kwa miezi minne. Hii ni kwa sababu Kiswahili kilikuwa kinatumiwa huko katika shughuli za kijamii lakini kilikuwa hakitumiwi katika shughuli za kijamii nchini Uganda (Karoro, 2001). Japo siku hizi walimu hawapelekwi Pwani, wakati makala hii ikiandikwa Kiswahili bado kinasomwa, hakitumiwi katika shughuli za kijamii.

2.1 Kushuka kwa Hadhi ya Kiswahili Nchini Uganda na Kucheleweshwa Uwepo wake Nchini Uganda

*Binns study group*⁵ iliyofanyika nchini Uganda mwaka wa 1951 ilitupilia mbali ufundishaji wa Kiswahili katika shule. Hali hii ilitokana na mapendekezo ya *East African Royal Commission*⁶ ambayo ilitupilia mbali matumizi ya Kiswahili kwa madai kuwa si lugha asili ya Uganda. Kipindi cha uongozi wa Amini⁷, Kiswahili kilitumiwa vibaya na askari jeshi pamoja na majambazi katika kunyanyasa watu. Utafiti uliofanywa na Ssekamwa (2000) uligundua kuwa vifungu-neno kama ‘fungua mlango’, ‘lete pesa’ na ‘lala chini’ ni miongoni mwa maneno yaliyotumiwa. Hivyo, Kiswahili kilianza kuchukiwa na kusababisha kudidimia (Karoro, 2001). Uongozi wa Amin ulipoondolewa ndipo shughuli za kuanzisha Kiswahili zikaanza. Kufikia mwaka 1987 hadi 1992 ndipo serikali ilianza shughuli za kukianzisha tena. Shughuli hizi zimetimia mwaka 2020 ambapo Kiswahili kimekuwa somo la lazima katika shule za upili katika kidato cha kwanza na cha pili. Hapo awali kilikuwa kinafundishwa kwa wanafunzi wachache. Serikali ilipokuwa katika harakati za kukifanya Kiswahili kuwa somo la lazima, ilifikiria kuajiri walimu wa Kiswahili kutoka Kenya na Tanzania ambako kinatumiwa. Hii ni ithibati kuwa Kiswahili ni lugha ya kigeni nchini Uganda. Hata hivyo, waliopendekeza hili hawakujua kuwa nchini Uganda kulikuwa walimu wengi waliokuwa wamefuzu kama walimu wa Kiswahili.

⁵*Binns study group* ya 1951: ni kamisheni iliyoteuliwa na serikali ya kikoloni ya Uingereza kwa ajili ya kurekebisha masuala ya elimu katika nchi za Afrika Mashariki.

⁶*East African Royal Commission* ya 1953-1955, ni kamishini iliyoteuliwa na serikali ya Uingereza kwa nia ya kurekebisha masuala ya maendeleo ya kiuchumi katika makoloni ya Uingereza yaliyomo katika jumuiya ya Afrika Mashariki.

⁷ Amini: alikuwa rais wa Uganda kuanzia 1971 hadi 1979.

2.2 Jinsi Kiswahili Kilivyoingia Nchini Uganda

Kitendo cha Waasia kufukuzwa mwaka wa 1972 na baadaye biashara na viwanda vyote kupewa Wanauganda, kilisababisha wafanyabiashara kutoka Uganda kujifunza Kiswahili. Hii ni kwa sababu wakati huo Kenya ndiko kulikuwa mahali pa kununua bidhaa. Hali hii iliwawezesha wafanyabiashara kuwasiliana vizuri na Wakenya. Muktadha huu ulikuza Kiswahili kama lugha ya taifa nchini Uganda. Katika wakati huo, ingawa ofisi kuu ya mitihani ya Afrika Mashariki ilikuwa Uganda, ofisi ya kimkoa ya Kenya ilikuwa na nguvu sana kushinda ofisi kuu ya Uganda kwa vifaa vya kuchapishia mitihani na kuisahihisha kwa ngazi ya kidato cha nne na kidato cha sita. Hali hii ilisababisha watahini wengi kujifunza Kiswahili ili waende Kenya na kuweza kuwasiliana. Wengi wao walijifunza kozi iliyoitwa *Jifunze Kiswahili Msingi wa Kwanza* (Karoro, 2001). Kutokana na maelezo haya, kwa maoni ya Kaplan na Baldauf (1997), kwa kurejelea wanauganda waliojifunza Kiswahili kwa kwenda Kenya ambako Kiswahili kinatumiwa, Kiswahili walichojifunza ilikuwa ni lugha ya kigeni. Hali hii bado ipo, wale wachache ambao wanazungumza Kiswahili nchini Uganda mbali na kuwa wamejifunzia darasani, wengi wao huwa wanaenda Kenya au Tanzania kufanya biashara. Kwa muktadha huo, Kiswahili wanachozungumza ni lugha ya kigeni.

Vita vilivyokuwepo kati ya Uganda na Tanzania kuanzia tarehe 30 Oktoba 1978 hadi 11 Aprili 1979 vilichangia katika usambazaji wa Kiswahili nchini Uganda. Vita hivyo vilihusu kugombania ardhi ya mkoa wa Kagera kati ya nchi ya Tanzania na Uganda. Kutokana na vita hivyo, askari wengi waliweza kutumia Kiswahili kwa sababu wengi wa waliohusika katika vita hivyo walitoka Tanzania ambako lugha yao ni Kiswahili. Hali hii ilichangia kusaidia askari hao wengi kuendelea kuzungumza Kiswahili. Karoro (2001) anaeleza kwamba maneno kama 'Bwana', na 'shikamoo' ni baadhi ya msamiati ulioshamiri katika kipindi hicho na kuendelea kutumiwa mpaka sasa. Kwa maelezo ya Karoro, Kiswahili ambacho kinatumiwa kililetwa hapa na wakombozi kutoka Tanzania. Mbali na kuwa vita hivyo vilisababisha uendelezaji wa Kiswahili na kuanza kufundishwa, kwa maoni ya Mtesigwa (2009), lugha ya kigeni ni ile ambayo mtu hujifunza na kuitumia wakati wazungumzaji wa lugha hiyo wako nje ya nchi au jamii anakokaa. Wazungumzaji wa Kiswahili wamebaki Tanzania na Kenya. Kwa muktadha huo, Kiswahili nchini Uganda ni lugha ya kigeni.

2.3 Kiswahili Kuanza Kufundishwa Tena Nchini Uganda

Mwaka 1986, halmashauri ya nchi ya *National Resistance Council* (NRC) ilipendekeza kwamba Kiswahili na Kiingereza zingeweza kutumiwa kama lugha rasmi za nchi ili zitumiwe katika shughuli za ofisi na shughuli za kijamii. Halmashauri hiyo ilitoa tume ambayo ilipewa jukumu la kutathmini hali ya elimu nchini Uganda na kutoa mapendekezo. Mwaka 1987 tume inayorejelewa kama *Ssenteza - Kajubi Education Commission* ilituliwa. Tume hii ilipendekeza kwamba Kiswahili kufundishwe katika shule zote nchini Uganda kwa matarajio kuwa watakojifunza Kiswahili wataweza kukiendeleza katika jamii. Hii ni kwa sababu Kiswahili kilikuwa hakifundishwi nchini Uganda. Watu waliiona kama lugha ya Watanzania na Wakenya. Mwaka wa 1992 Serikali ilichapisha *The Government White Paper on Education (GWPE)* ambamo mapendekezo mengi yalitolewa kuhusiana na Kiswahili kama tutakavyoona hapo baadaye. Wakati shughuli za tume zilipokuwa zinaendelea, Chuo cha Kitaifa cha Kakoba chini ya uongozi wa Karoro Emmanuel, kilianzisha ufundishaji wa Kiswahili kwa ngazi ya stahhada mwaka wa 1991 (Karoro, 2001).

Nalo shirika la *Uganda National Examinations Board* (UNEB) kwa kutumia silabasi liliyoirithi kutoka *East African Examination Council* (EAEC), lilianza kutunga mitihani ya Kiswahili kwa kidato cha nne na cha sita ingawa idadi ya waliofanya mitihani hiyo ilikuwa ndogo kwa madai kuwa Kiswahili ni lugha ya kigeni. Chuo cha Kakoba na nchi nzima kwa ujumla haikuwa na silabasi yoyote ya Kiswahili kwa sababu kilikuwa hakifundishwi nchini Uganda au hata kutumiwa katika shughuli za kijamii. Aliyetumia Kiswahili wakati huo asingekuwa askari jeshi angekuwa mgeni kutoka Tanzania, Kenya au hata Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo (Karoro, 2001). Hadi wakati makala ilipoandikwa, Kiswahili kilikuwa kinatumiwa na askari jeshi na wasomi wachache ambao walijifunza Kiswahili. Miongoni mwa jamii ya wanauganda, anayezungumza Kiswahili hata akiwa amejifunza Kiswahili akiwa Uganda, jamii nyingi humchukulia kuwa Mtanzania au Mkenya. Kwa maoni ya Mtesigwa (2009), hali hii inaeleza ukweli kuwa Kiswahili nchini Uganda ni lugha ya kigeni.

Kutokana na mapendekezo ya GWPE, shule nyingi katika jimbo la Magharibi mwa Uganda zilianza kufundisha Kiswahili. Sababu ni kwamba ndiko chuo pekee kilichokuwa kinafundisha walimu wa Kiswahili (Karoro, 2001).

2.4 Mapendekezo ya GWPE ya Mwaka 1992 Kuhusu Matumizi ya Kiswahili Yanayodhihirisha Kuwa Kiswahili ni Lugha ya Kigeni

Ikumbukwe kuwa, GWPE ilichangia katika ufufuzi wa ufundishaji wa Kiswahili nchini Uganda ambapo iligundua kuwa:

- (i) Kiswahili kilipewa hadhi ya kuwa lugha ya Jumuiya ya Afrika Mashariki miaka ya 1950 vikihusisha nchi za Uganda, Tanganyika, Kenya na Zanzibar. Hii ni kwa sababu Tanganyika, Kenya na Zanzibar zilikuwa zimeendeleza Kiswahili. Uganda ilitakiwa iige mfano wa nchi hizo.
- (ii) Tafiti madhubuti za kimataifa zilionesha kwamba asilimia 35 ya Wanauganda ilikuwa inatumia Kiswahili kama Lg2. Aidha, utafiti huu uligundua kuwa waliokuwa wanatumia Kiswahili wengi wao wanafanya biashara katika nchi jirani ambako Kiswahili kinazungumzwa au wanaishi kwenye maeneo yanayopakana na nchi ambako Kiswahili kinazungumzwa. Nchi hizi ni Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Kenya na Tanzania.
- (iii) Uwezo wa kudumisha umoja ambao haukuwapo nchini Uganda ungeweza kuletwa na lugha ya Kiswahili kama ilivyo nchini Tanzania ambako Kiswahili kinatumiwa ;na kwamba elimu ingetumiwa kuendeleza suala hili. Aidha, lugha hii ingeendeleza uhusiano wa karibu baina ya raia na walinzi wa usalama.
- (iv) Tofauti na Kiingereza, Kiswahili kilikuwa lugha ya kijamii Afrika Mashariki ambapo ilihusishwa na utamaduni ambao kwa njia moja ama nyingine unalingana na hivyo kuyaleta pamoja makabila yote. Kwa kuitumia nchini Uganda kama lugha ya kitaifa na lugha rasmi ingeendeleza uhusiano kati ya Uganda na nchi nyingine jirani kama Kenya, Tanzania, Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo (wakati huo Zaire) ambazo zilikuwa zinatumiwa Kiswahili. Uganda ilitakiwa kuchukua mfano wa nchi hizo.

Ugunduzi huu unaonesha kuwa Kiswahili nchini Uganda ni lugha ya kigeni ambayo haitumiwi nchini Uganda bali inatumiwa katika nchi jirani. Mtesigwa (2009) alishataja hili kuwa ilimradi tu wazungumzaji wa lugha wakiwa nje ya nchi, lugha hiyo inakuwa ya kigeni. Kwa ugunduzi wa kamisheni ya GWPE, wazungumzaji wa Kiswahili wako Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Kenya na Tanzania. Aidha, mwandishi wa makala hii amebaini kuwa watu wengi wanaotumia Kiswahili nchini Uganda kama ilivyo katika ugunduzi wa GWPE wanaishi katika maeneo yanayopakana na nchi hizo au wanafanyabiasahra katika nchi hizo.

Kutokana na yaliyojadiliwa hapo juu, Katiba ya Uganda iliyoandikwa mwaka 1995 ambayo ilihaririwa mwaka 2005, ilikitambua Kiswahili kama lugha rasmi ya Uganda. Mwaka 2006 mwezi Oktoba, mswada ulipitishwa bungeni kwamba Kiswahili ni lugha rasmi ya pili baada Kiingereza (NCDC, 2008). Kifungu cha 2 cha Ibara ya 6 kinaeleza kwamba Kiswahili kitakuwa lugha rasmi ya pili. Nayo Ibara ya 137 ya Katiba ya Jumuiya ya Afrika Mashariki inaeleza kwamba Kiswahili kitakuwa lugha ya mawasiliano katika Jumuiya nzima. Ikumbukwe kuwa hapo awali katika maelezo ya lugha ya kigeni tuliambiwa kuwa inaweza kuwa lugha rasmi ya nchi, na ndivyo ilivyo kwa Kiswahili nchini Uganda. Kutokana na uamuzi huo, hata waliojaribu kupinga Kiswahili kuwa lugha rasmi ya pili waliikataa kwa madai kuwa ni lugha ya kigeni nchini Uganda.

3.0 Kigezo cha Ujifunzaji na Matumzi ya Lugha Kubainisha Lugha ya Kigeni au Lg2

Ufundishaji na ujifunzaji wa lugha ya kigeni umepitia mabadiliko mengi kutokana na tafiti za kisayansi kuhusu jinsi wanafunzi wanavyojifunza lugha ya kigeni. Kikale, ujifunzaji wa lugha ya kigeni ulifundishwa kwa kuigiza au kukariri na kurudia kile kinachosemwa katika lugha husika ya kigeni (Punchihetti, 2013). Mbinu hii ina mzizi wake katika Nadharia ya Utabia kwa kutumia mbinu iliyobadilika sana miaka 1950 kwa kutumia Mkabala wa Skinner 1957 wa Kusikiliza na Kusema. Katika lugha nyingi, watoto husoma Lg2 shuleni. Nafasi ya lugha isiyo ya kijamii kuwa Lg2 inategemea masuala ya uhusiano wa kihistoria, kijiografia, kijamii na kiuchumi ambako lugha hiyo inatoka. Ikiwa Lg2 ni ya nchi anamoishi mjifunzaji, uwezekano wa kuitumia katika nchi yake upo. Mtu akiishi katika nchi ambako kuna jamii-lugha ya Uwingi-lugha na hata akihamia kwenye nchi ambako lugha tofauti na yake inatumiwa atajifunza lugha hiyo kama lugha yake ya pili na ataitumia katika maongezi yake ya kawaida ya kila siku. Hivyo basi, Lg2 ni ile lugha ambayo mtu anajifunza baada ya kupata lugha ya kwanza. Lugha hii pia anaendelea kuitumia katika shughuli zake za kila siku (Punchihetti, 2013).

Kwa mantiki hii, mwandishi anakubaliana na Punchihetti (*keshatajwa*) kuwa kutokana na jinsi Kiswahili kinvyofundishwa nchini Uganda kinastahili kubainishwa kuwa lugha ya kigeni. Vilevile, kwa maoni ya Punchihetti, nchini Uganda kuna maeneo ambapo Kiswahili hutumiwa katika shughuli za jamii ambapo katika maeneo hayo Kiswahili ni Lg2 kama maeneo yalivyooneshwa katika Jedwali lifuatalo:

Jedwali Na.1: Maeneo Ambako Kiswahili Kinatumiwa katika Shughuli za Kijamii

Magharibi	Mashariki	Kati	Kaskazini
Wilaya ya Kasese, maeneo yanayopakana na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, wilaya ya Bundibugyo na Ntoroko vivyo hivyo	Wilaya ya Namayingo inapakana na Kenya	Makanisani kama nyimbo za kuabudu na kusali	Arua inapakana na Kongo
Bwera Mpondwe Lhubiriha lugha ya Kiswahili inatumiwa sana katika eneo hilo la mpakani	Busia inapakana na Kenya	Makao yote <i>UPDF</i>	Moroto inapakana na Kenya
Redio zote za <i>FM</i> za Kasese zina vipindi vya Kiswahili	Tororo, Malaba	Maeneo ya wavuvi	Sehemu za Koboko mpakani mwa Kongo
Maeneo yote ya makao ya <i>UPDF</i> na kule wanakopatia mafunzo ya kijeshi	Kapchorwa inapakana na Kenya	Jijini Kampala katika soko la Kiseka (Owino)	Yumbe inakaribiana na Kongo
Kilembe Mines eneo panapotolewa migodi ya shaba	Makao ya <i>UPDF</i>	Rakai inapakana na Tanzania kwa upande wa Kusini Magharibi Kiswahili kinatumiwa	Zombo eneo kubwa linapakana na Kongo Kiswahili kinatumiwa.
Wavuvi wengi wanaozunguka ziwa la Edward na George Isingiro inapakana na Tanzania	Makanisa mengi na misikiti	Buvuma inapakana na Tanzania	Maracha pia eneo ambalo limepakana na Kongo
Wafanyabiashara katika soko la Kasindi pale mjini Kasese	Mijadala ya kidini kati ya Wakristo na Waislamu.	-	-
Mijadala ya kidini kati ya Waislamu na Wakristo Inafanyika kwa Kiswahili	Bududa inapakana na Kenya	-	-
Kanungu inapakana na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo	Kween inapakana na Kenya	-	-
Rukungiri inapakana na Kongo		-	-
Kisoro inapakana na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo	Sironko	-	-
Ntoroko inapakana na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo		-	-
Bundibugyo pia inapakana na Kongo	-	-	-
Hoima inapakana na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo	-	-	-

Chanzo: Data za Uwandani (2018)

3.1 Uhusiano wa Kieneo wa Historia ya Kiswahili na Matumizi ya Kiswahili Nchini Uganda Pamoja na Maoni ya Mwandishi wa Makala

Kama ilivyooneshwa katika Jedwali hapo juu, Kiswahili kinatumika kwa njia nyingi katika kuendeleza shughuli za kijamii. Tunaangalia kila jimbo na matumizi yake ya Kiswahili. Katika Jimbo la Magharibi, wilaya kama zilivyoorodheshwa katika Jedwali Na.1 ni kwamba Kiswahili kinatumika katika eneo hilo. Katika wilaya ya Kasese, eneo la Bwera shughuli zote za kibiashara zinafanyika kwa lugha mbili, lugha ya Kiswahili na lugha ya Kikonzo ambayo ndiyo ya kijamii. Katika makanisa, nyimbo za kuabudu na kusali zinaimbwa kwa Kiswahili na Kikonzo. Nako misikitini mahubiri yote yanafanywa kwa Kiswahili. Bwera inapakana na Kongo na watu wengi wa eneo hilo asili yao ni Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo. Kwa mantiki hii, maoni ya mwandishi wa makala hii, data alizokusanya uwandani pamoja na maoni ya Mtesigwa (2009), Punchihetti (2013), na Aliedine na Theresa (2015), katika eneo la Bwera wilayani Kasese, Kiswahili ni Lg2.

Katika eneo zima la Magharibi mwa Uganda, kama Bundibugyo, Kiswahili kinazungumzwa katika maeneo ya mpakani. Huko Busunga kinatumiwa katika biashara, misikitini na makanisani kwa ajili ya kuhubiri; wakati mwingine sala na nyimbo hutolewa kwa Kiswahili. Nako Ntoroko na Hoima Kiswahili kinatumiwa kwenye ziwa Albert. Tofauti na Kasese, Isingiro Bundibugyo na Ntoroko, maeneo mengine kama Kanungu, Rukungiri na Kisoro, Kiswahili kinatumiwa katika baadhi ya maeneo mpakani na siyo wilaya nzima. Vilevile, eneo hili lina wilaya 26 lakini ni wilaya 7 tu ambako Kiswahili angalau kinazungumzwa na kutumiwa katika shughuli za kijamii. Hivyo basi, ufundishaji wa Kiswahili katika maeneo haya kwa kutumia kigezo cha wazungumzaji na matumizi ya lugha kama ilivyokwishaajwa hapo awali si Lg2 bali ni lugha ya kigeni. Jambo la muhimu kujua ni kwamba baada ya GWPE, hali ilivyo sasa katika shule karibu zote za upili katika eneo la Magharibi mwa Uganda, ni kwamba Kiswahili kinafundishwa kama somo kuanzia kidato cha kwanza hadi cha sita na vyuo vyote vilivyomo katika eneo hili ambavyo ni zaidi ya 30 vikiwamo vyuo vikuu, vya ufundi na vya ualimu wa shule za msingi. Aidha, lugha hii inafundishwa kama lugha ya kigeni.

Katika eneo la Mashariki mwa Uganda, imebainika kwamba Kiswahili kinatumiwa sana katika maeneo yanayopakana na Kenya. Katika maeneo haya, kati ya wilaya 32, ni wilaya 7 tu ambako Kiswahili kinatumiwa katika shughuli za kijamii na katika maeneo machache si wilaya nzima,

nazo ni Bududa, Busia, Kapchorwa, Kween, Namayingo, Sironko na Tororo. Katika maeneo haya, Kiswahili kinatumiwa katika shughuli za kijamii pamoja na lugha za kikabila. Shughuli hizi ni za kibiashara, kidini, kisiasa na nyingine zote za kibinadamu. Hivyo basi, katika maeneo haya Kiswahili kinafundishwa kama Lg2. Lakini katika wilaya zinazobaki hakitumiwi bali kinafundishwa ingawa si kwa kila shule ya upili kama ilivyo katika eneo la Magharibi, kule kinakofundishwa ni kama lugha ya kigeni, kufuatana na maoni ya wataalamu tuliokwisha kuwarejelea hapo awali.

Katika Jimbo la Kaskazini, kati ya wilaya 32 zilizomo katika jimbo hili, wilaya 6 tu ndizo zina wazungumzaji wa Kiswahili. Wilaya hizi ni Arua, Koboko, Maracha, Moroto, Yumbe na Zombo. Hata hivyo, imebainika kwamba Kiswahili katika maeneo haya kinatumiwa katika shughuli za kijamii katika maeneo machache wala si kama ilivyo katika majimbo yaliyotangulia ila hakifundishwi katika shule za upili isipokuwa vyo vya walimu wa shule za msingi. Mbali na kutumika huko, jamii kubwa haikitumii. Kwa hivyo pale kinapofundishwa kinafundishwa kama somo, na hivyo kubaki kama lugha ya kigeni.

Katika maeneo ya jimbo la Kati na Kusini mwa Uganda, Kiswahili kinazungumwa tu katika maeneo ya Buvuma na Rakai kwa kuwa wilaya hizo mbili zinapakana na Tanzania. Hata hivyo, haimaanishi kwamba kila mwenyeji wa wilaya hizi mbili anazungumza Kiswahili. Lirilopo ni kwamba pale mpakani shughuli nyingi za kijamii zinafanywa kwa lugha za Kiswahili na Kiganda. Jijini Kampala, katika vituo vya kibiashara Kiswahili kinatumiwa ingawa si sana. Pia, Kiswahili kinafundishwa katika shule nyingi za upili na vyo vikuu. Hivyo basi, Kiswahili kinachofundishwa katika eneo la Kati na Kusini mwa Uganda si Lg2 bali ni lugha ya kigeni.

Vituo vya jeshi na vyo vya kufunzia askari polisi, na askari magereza ni mojawapo ya sehemu ambapo Kiswahili kimeota mizizi kama ilivyokwishaelezwa katika historia ya Kiswahili nchini Uganda hapo juu. Katika vituo vya jeshi la *UPDF*, shughuli zote za kimawasiliano zinaendelezwa kwa Kiswahili. Hata katika shule zao za upili Kiswahili ni mojawapo ya somo linalofundishwa. Kwa kuwa inakuwa lugha inayotumiwa kimawasiliano, katika shule hizo Kiswahili kinakuwa Lg2. Vilevile, katika vyo vya kufundishia askari jeshi, Kiswahili ndicho kinatumiwa kuendeleza shughuli zote. Askari wengi wanaofundishwa huwa hawaelewi Kiswahili, lakini mbinu zinazotumiwa pale ni kana kwamba Kiswahili kwao ni Lg2. Hii ni kwa sababu ndicho kinachotumiwa katika shughuli zote. Tofauti na vituo vya jeshi vya

UPDF, polisi na askari magereza wao Kiswahili kinakoma kwenye mafunzo. Wakiwa kazini wanaendelea kutumia Kiingereza. Kwa sasa, askari polisi na askari magereza wengi nchini Uganda hawajui Kiswahili. Hilo halijawazuia kufundisha Kiswahili katika shule na vituo vyao bali kama ilivyoelezwa hapo awali kwa muktadha huu Kiswahili kinachofundishwa katika maeneo ya jeshi la UPDF ni Lg2 lakini katika jeshi la polisi na askari magereza si Lg2 bali ni lugha ya kigeni.

Kutokana na fasili zilizotolewa katika 1.1, kwa maoni ya Stern (1983) na Besha (1983), nchini Uganda, watu wengi hupata Kiswahili baada ya kupata lugha ya kwanza. Kwa muktadha huu, Kiswahili nchini Uganda ni Lg2. Hata hivyo, Stern (*keshatajwa*) anaposema Lg2 lugha hiyo inayopatawa baada ya Lg1 hutumiwa katika shughuli za kijamii, wakati makala hii inaandikwa, Kiswahili kilikuwa bado hakitumiwi nchini Uganda katika shughuli za kijamii, bali ni lugha ya kigeni. Kwa maoni ya Saville-Troke (2006), ni kweli Kiswahili kilihitajika kutumiwa katika masuala ya elimu na biashara (ingawa katika maeneo machache). Vilevile, Kiswahili kilihitajika kutumika katika maeneo ya utalii na utambulisho. Kwa maoni haya, Kiswahili nchini Uganda kina sifa za kuwa Lg2. Aidha, katika maeneo mengi, mbali na fasili hii, Kiswahili kimebaki lugha ya kigeni nchini Uganda kwa sababu matumizi yake ni finyu na inapotumiwa inatumiwa na wale waliowahi kufika Kenya, Tanzania au kujifunza lugha hiyo. Hii ni ithibati kuwa Kiswahili ni lugha ya kigeni.

Makala hii imebaini kwamba, Kiingereza na lugha za kikabila hutumiwa katika mazingira ya shule nyingi kuliko Kiswahili. Mwandishi anakubaliana na maoni ya Kaplan na Baldauf (1997) kwamba Kiswahili ni lugha ya kigeni nchini Uganda.

Mwandishi wa makala hii anaungama na Gawasike (2014) kwamba nchini Uganda, ingawa Kiswahili kisheria kinajulikana kama lugha rasmi ya pili, wanajamii wengi hawakitumii katika shughuli za kijamii. Vivyohivyo, kufuatana na maoni ya Mtesigwa (2009), kwa muktadha wa Uganda wazungumzaji wa Kiswahili wako Kenya na Tanzania licha ya kuwa baadhi ya Waganda wanajifunza Kiswahili.

4.0 Hitimisho

Makala hii imegundua kwamba nia ya mkoloni ya kuanzisha Kiswahili nchini Uganda ilikuwa kukifanya Lg2 kwa kukitumia katika mawasiliano ya kawaida. Hilo halikutimbia. Hivyo, kuwepo kwa Kiswahili na kufundishwa kama somo tu kunaifanya iwe lugha ya kigeni. Kufuatana na historia ya Kiswahili nchini Uganda, imebainika kwamba Kiswahili kwa kiasi kikubwa ni lugha ya kigeni. Kutokana na fasili zilizotolewa, ila

katika maeneo kama Bwera wilayani Kasese Magharibi mwa Uganda, Busia Mashariki mwa Uganda na vituo vya kijeshi vya UPDF ambako shughuli za kijamii zinaendeshwa kwa Kiswahili, Kiswahili kinapofundishwa pale kinafundishwa kama Lg2. Kwa ujumla, Kiswahili nchini Uganda ni lugha ya kigeni kwa sababu katika maeneo mengi kinakofundishwa hakitumiwi katika shughuli za kijamii.

Marejeleo

- Aleidine, J. M. na Theresa, C. (2015). Foreign language teaching and learning at University of Nebraska-Lincoln. *International Encyclopedia for Social and Behavioural Science 2nd Edition*. 9, 327-332.
- Benati, A.G. na Angelovska, T. (2016). *Second Language Acquisition: A Theoretical Introduction to Real World Applications*. London: Bloomsbury Publishing.
- De Angelis, G. (2007). *Third or Additional Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gawasike, A. (2014). Usukuku katika Ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wakinga. University of Dar es salaam: *Kiswahili*. 77, 73-83.
- Jjingo, C. na Visser, M. (2017). The Ssentenza Kajubi Legacy: The promotion of teaching Kiswahili in Uganda. *Africology: The Journal of Pan African Studies*. 10 (9), 1–14.
- Jjingo, C. (2018). Cognitive Task Analysis in Task-Based Syllabus Design for the Teaching and Learning of Kiswahili as a Second Language in Ugandan Secondary Schools. Tasnifu ya Shahada ya Uzamivu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Stellenbosch.
- Kaplan, R.B. na Baldauf Jr, R.B. (1997). Key issues in language planning. In R.B. Kaplan na R.B. Baldauf Jr (eds.). *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon: *Multilingual Matters*. 87–152.
- Karoro, E.A. (2001). *Development of Kiswahili in Uganda*. Tanifu ya Uzamivu (Haijachapishwa). Chuo cha Kitaifa cha Kakoba.
- Mazrui, A. A. na Mazrui, A.M. (1995). *Swahili State and Society*. The Political Economy of an African Language. East African Educational Publishers.
- Mtesigwa, C. K.P. (2009). Utayarishaji wa vitabu vya kufundishia Kiswahili kama lugha ya Kigeni: Haja ya kuzingatia mkabala wa mawasiliano Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. *Kiswahili*. 72, 52-67.
- Mukama, R. (2009). Theory and practice in language policy: The case of Uganda. *Kiswahili*. 72(1), 68-107.

- NCDC (2008). *Ministry of Education and Sports Kiswahili Teaching Syllabus: Senior One to Senior Four*. Kampala: Uganda National Curriculum Development Centre.
- Punchihetti, S. (2013). First, Second and Foreign Language Learning: how Distinctive are they from one another? *The European Conference on Language Learning. Official Conference Proceedings*. 1-16.
- Saville-Troike, M. (2006). *Introducing Second Language Acquisition*. USA: Cambridge University Press.
- Simons, G. F. na Fennig, C. D. (Eds). (2018). *Ethnologue: Languages of the World*. Inapatikana katika <https://www.ethnologue.com/language/swh/21>
- Ssekamwa, J. C. (2000). *History and Development of Education in Uganda*. Kampala: Fountain Publishers.
- Stern, H. H. (1983). *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- VanPatten, B. na Benati, A. G. (2010). *Key Terms in Second Language Acquisition*. London: Continuum International Publishing Group.
- Viera, P. (1996). *Swahili and the Dilemma of Uganda Language Policy*. Bratislava: Institute of Orient and African Studies